

Monika Maziarz

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Świat wartości w kazaniach i homiliach ks. abp. Ignacego Tokarczuka

Prezentowana rozprawa wpisuje się w nurt badań z pogranicza aksjolingwistyki, językoznawstwa kognitywnego i teolingwistyki, gdyż ma na celu rekonstrukcję językowego obrazu pojęć aksjologicznych kluczowych dla twórczości kaznodziejskiej abp. Ignacego Tokarczuka, ordynariusza przemyskiego w latach 1965–1993, jednej z najwyrazistszych postaci Kościoła katolickiego okresu PRL. Kapłan ten zasłynął jako zdecydowany krytyk antyreligijnej polityki ówczesnych władz, a tym samym obrońca wolności obywatelskich, w tym prawa do wolności sumienia. Dawał temu wyraz zwłaszcza na ambonie, głosząc zaangażowane kazania i homilie, w których nie stronił od wątków związanych z bieżącą polityką, ale tylko w odniesieniu do jej nieuzasadnionej ingerencji w życie religijne obywateli. Przede wszystkim jednak w swoim słowie skupiał się na ukazywaniu piękna Ewangelii i umacnianiu wiary słuchaczy, a także przekazywaniu podstawowych wartości transcendentnych, moralnych i społecznych. Podobnie czynił w okresie przełomu i na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., nadal wskazując na potrzebę realizacji ideałów aksjologicznych jako warunku prawdziwie wolnego państwa.

Ze względu na bogactwo kontekstów i ważność tematyczną ujawnioną w materiale do analizy wybrano cztery nazwy wartości: *Bóg, ojczyzna, naród i prawda*. Podstawę źródłową stanowi 100 tekstów kaznodziejskich biskupa przemyskiego, opublikowanych w czasopiśmie, biuletynach oraz w zbiorach, z których najobszerniejszy, liczący 65 jednostek, nosi tytuł *Kazania pasterskie 1966–1992* (Przemyśl 1992).

Badania w niniejszej rozprawie podjęto zgodnie z założeniem, że językowy obraz świata można odtworzyć nie tylko z danych systemowych, ale także z konkretnych realizacji systemu językowego, tj. danych tekstowych, które w tym wypadku stanowią analizowane kazania.

Rozprawa składa się z ośmiu rozdziałów, które poprzedza wstęp i biogram abp. I. Tokarczuka. Sylwetkę duchownego ukazano począwszy od czasów dziecięcych, poprzez lata młodości, aż po okres biskupiego przewodnictwa w diecezji, a następnie archidiecezji i metropolii przemyskiej. W biogramie uwzględniono zwłaszcza doświadczenia duchownego z czasów II wojny światowej, kiedy to zetknął się bezpośrednio z dwoma totalitaryzmami, co

w rezultacie ukształtowało go i wpłynęło na jego krytykę ideologii komunistycznej oraz bezkompromisową postawę wobec jej propagatorów.

W rozdziale pierwszym omówiono pojęcie języka religijnego. Przytoczono w nim najważniejsze definicje tego zjawiska i stanowiska badawcze dotyczące jego statusu w polszczyźnie. Zwrócono przy tym uwagę na ujmowanie języka religijnego w perspektywie stylistycznej i dyskursywnej oraz zaprezentowano jego funkcje.

Rozdział drugi zawiera opis kazania i homilii jako gatunków wypowiedzi religijnej, sytuowanych także w obrębie stylu i dyskursu kaznodziejskiego. Przybliżyła również ich historię, funkcje i cechy stylistyczne oraz ukazuje główne nurty praktyki kaznodziejskiej.

Kolejny rozdział dotyczy rozumienia terminów *wartość* i *wartościowanie* w filozofii i lingwistyce. Znalazły się w nim także najbardziej znane typologie wartości.

Czwarty rozdział stanowi opis metodologii zastosowanej w rozprawie; omówiono w nim założenia językoznawstwa kognitywnego, genezę i definicje językowego obrazu świata, a także narzędzia lingwistyki kognitywnej służące jego rekonstrukcji, takie jak: profilowanie, kategoryzacja, metafora pojęciowa, definicja kognitywna.

Zasadniczą część dysertacji tworzą rozdziały: piąty, szósty, siódmy i ósmy, które mają charakter analityczny. Rozdział piąty stanowi analiza językowego obrazu *Boga*, a ściślej *Trzech Osób Boskich: Ojca, Syna i Ducha św.* Opis homiletycznej semantyki *Boga* przez kaznodzieję ujawnił jej zakotwiczenie w tradycyjnym, utrwalonym w kulturze i religii, wyobrażeniu omawianego pojęcia, ale jednocześnie posłużył do wskazania, że semantyka ta przekracza ramy definicji leksykograficznych. Analiza wyeksponowała przede wszystkim oceny i emocje towarzyszące zaktualizowanemu w kazaniach kulturowo-religijnemu wizerunkowi *Boga*, dla których bazą stał się język potoczny ze swoim repertuarem środków wartościujących (leksemów, metafor, frazeologizmów, emocjonalizmów).

Bóg konceptualizowany jest jako byt osobowy, ale także w sposób metaforyczny za pomocą nazw wartości i innych pojęć abstrakcyjnych. Większość charakteryzujących go deskrypcji, mających postać peryfraz, rzeczowników, przymiotników, w tym superlatywów – jest skonwencjonalizowana w dyskursie religijnym ze względu na proveniencję biblijną, ale w analizowanych tekstach pojawiają się też mniej oczywiste konceptualizacje. Przeprowadzona analiza wykazała wzmożoną aktywność Bożą względem człowieka, ujmowaną w sposób zantropomorfizowany, bliski ludzkim zachowaniom i reakcjom. Bóg jednak niczego nie wymusza na człowieku, a jedynie oczekuje jego współpracy. Najbardziej eksponowanym profilem zakorzenionym w Piśmie św. jest wizerunek Ojca, który tworzą

fasety ujawniające Jego troskę, miłość i wyrozumiałość względem ludzi, a także ich równe traktowanie.

Na kartach kazań ich autor równie wyraziście rysuje postać Chrystusa, tj. Drugiej Osoby Boskiej. W stosunku do Niego najczęściej używa ustabilizowanych w dyskursie religijnym imion i określeń, także o charakterze metaforycznym, choć niekiedy nazywa Go w sposób oryginalny. Co warto zaakcentować, w ujęciu duchownego Chrystusa z jednej strony cechuje wrażliwość i uczuciowość, a z drugiej stanowczość i konsekwencja.

Na tle zaprezentowanych w rozprawie konceptualizacji Pierwszej i Drugiej Osoby Boskiej słabo zarysowany jest wizerunek Trzeciej Osoby Boskiej, czyli Ducha Świętego. Zasadza się on na ukazaniu Go jako dawcy takich wartości, jak: miłość, męstwo i rozum oraz wyszczególnieniu obowiązków człowieka względem niego.

Kazania abp. I. Tokarczuka charakteryzuje postawa afirmacji Boga w Trzech Osobach, która przebiega na poziomie leksykalnym, składniowym i stylistycznym przekazu. Środki użyte w tym celu mają jednoznacznie dodatnią waloryzację wynikającą z ich językowych oraz kulturowo-religijnych konotacji. Warto zaznaczyć, że zanalizowana tekstowa percepcja pojęcia *Boga* jest dokonywana przez kaznodzieję z religijnego, ale i potocznego punktu widzenia, co przejawia się z jednej strony hieratycznym ujmowaniem Jego natury, a z drugiej zdroworozsądkową, niekiedy naiwną konceptualizacją transcendentnego Bytu, która wynika z formy wypowiedzi kaznodziejskiej arcybiskupa jako tekstu prymarnie mówionego, w znacznej mierze improwizowanego i spontanicznego, cechującego się emocjonalnością przekazu, repertuarem środków wartościujących i metafor potocznych. W rezultacie uwidocznione w rozprawie stereotypowe w dużej mierze obrazy *Boga* sytuują się obok Jego nielicznych wprawdzie, ale zindywidualizowanych wizerunków, potwierdzając artykułowaną w koncepcji językowego obrazu świata tezę, że treść słowa zależy od określonego punktu widzenia i uwarunkowań dyskursywnych.

W aksjosferze abp. I. Tokarczuka równie ważne miejsce zajmuje *ojczyzna*, co uwidoczniono w rozdziale szóstym. Analiza jego tekstów kaznodziejskich pozwoliła wyeksponować profile tego pojęcia, które w dużym stopniu stanowią aktualizacje wariantów wyróżnionych przez Jerzego Bartmińskiego. Ojczyzna jest zarówno przestrzenią, jak i dobrem wspólnym całego narodu, wymagającym troski ze strony obywateli. Jawi się jako miejsce o tożsamości chrześcijańskiej, a ściślej katolickiej, toteż będąc częścią Europy, powinna wnieść do niej wartości wypływające z Ewangelii. Ojczyzna to także wartość społeczna opierająca się na jedności w różnorodności. Będąc dobrem wspólnym, wzbudza

pozytywne emocje i uczucia, a zarazem obliguje do konkretnych zadań i obowiązków względem siebie.

Ojczyzna w kazaniach duchownego ma jednoznacznie pozytywną aksjologizację; przywodzi na myśl wszystko to, co służy rozwojowi człowieka i całej wspólnoty. Ojczyzna to pojęcie uświęcone, będące nośnikiem najważniejszych dla Polaka wartości: przywiązania do ziemi, wiary, tradycji, patriotyzmu. Ojczyzna oznacza miejsce dążeń do realizacji idei wolnościowych oraz walki o prawa człowieka i prawa narodu. Ojczyzna to wreszcie ludzie, których łączy wspólna wiara, historia, tradycja, kultura, język, a także miejsce zamieszkania. W ogólnym obrazowaniu ojczyzna jest więc dobrem i konotuje dobro.

Wizerunek *ojczyzny* w przepowiadaniu ordynariusza przemyskiego koreluje z konceptualizacją tego pojęcia w nurcie kościelnym przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., zdominowaną przez profil ojczyzny skupionej na interesach jednej grupy narodowej. Ponadto mieści w sobie – choć w mniejszym stopniu – koncept ojczyzny społecznej, mającej za podstawę wzajemny szacunek ludzi, bez względu na różnice narodowościowe czy religijne, a także szacunek do innych ojczyzn. Ponieważ pojęcie *ojczyzny* jako narodu jest bardzo rozwinięte, obraz *narodu* został szczegółowo omówiony w rozdziale siódmym, który stanowi spójną całość z konceptualizacją *ojczyzny*.

Rozdział ósmy zawiera analizę wizerunku pojęcia *prawdy*. Badania pokazały, że duchowny rozumie *prawdę* zgodnie z jej obrazem utrwalonym w podstawowych definicjach zawartych w słownikach języka polskiego: jako zgodną z rzeczywistością treść słów; stan faktyczny; postępowanie etyczne oraz poglądy obiegowe. W rozprawie wskazano również na liczne aktualizacje rozumienia *prawdy* w znaczeniu wiedzy objawionej, religijnej, incydentalnie pojawiającego się w leksykonach. Kontekst religijny wyznaczył kolejne ujęcia, w świetle których *prawda* jawi się także jako rzeczywistość transcendentna, Bóg, nauki pochodzące od Boga oraz przeświadczenie o zgodności własnych słów z rzeczywistością.

Oprócz konceptualizacji *prawdy* wyzyskującej konwencję w języku i dyskursie religijnym pojawiają się jej zindywidualizowane obrazy tekstowe, w których ukazana jest jako wartość realizująca się w czterech zasadniczych profilach: wartości warunkującej inne wartości, czegoś niezbędnego do życia, czegoś trwałego i silnego oraz czegoś kruchego, co łatwo można zniszczyć i w związku z czym należy chronić.

Analiza podjęta w niniejszej rozprawie, przeprowadzona w duchu semantyki kognitywnej, wykazała silne związki znaczeń leksemów *Bóg*, *ojczyzna*, *naród*, *prawda* z ich wyobrażeniami w języku ogólnym, ale ujawniła także transformacje struktur semantycznych podanych słów, choć zdecydowanie mniej liczne ze względu na znaczny stopień

konwencjonalizacji tekstów kaznodziejskich opartych na sposobach interpretacji świata utrwalonych w Piśmie św. Co istotne, konstytuowanie się znaczeń nazw wartości odbywa się na poziomie dyskursu religijnego, zatem jest zdeterminowane przez jego uwarunkowania i funkcjonujące w nim schematy. Potwierdza to słuszność twierdzeń, że bycie częścią danej wspólnoty dyskursywnej wiąże się z przejmowaniem jej oglądu rzeczywistości, rodzaju wiedzy o świecie, punktu widzenia i hierarchizacji wartości.

W wypadku tego rodzaju dyskursu semantykę słów kształtuje się przez odniesienia do sfery *sacrum*, co sprawia, że nabierają one często nowych znaczeń i sakralnych konotacji. W świetle tego spostrzeżenia rozpatrywane w dysertacji nazwy wartości: *Bóg, ojczyzna, naród, prawda* zyskują jednoznacznie pozytywny wymiar aksjologiczny.

12.06.2023

Monika Murziom